



Aydın'da Mimarlık Mirası Olarak Cumhuriyet Dönemi Konutları

Residential Buildings of the Turkish Republican Period as Architectural Heritage in Aydın

Gökçe ŞİMŞEK

ÖZET

19. yüzyıl sonlarında Aydın, hem İzmir'e bağlı bir sancak merkezi, hem de Anadolu'daki ilk demiryolu hattı ile iç bölgelerden gelen ürünleri İzmir limanına aktaran önemli bir ticari merkezdir. Kurtuluş Savaşı öncesinde nüfusu giderek artan ve kalabalık bir sancak merkezi olan Aydın'da, savaş sırasında yapıların çoğu yıkılır ve yerleşim merkezi neredeyse tamamen terk edilir. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından, savaşta tahrip olan Batı Anadolu'daki diğer kentler gibi Aydın'ı da yaşanır hale getirmek için olağanüstü çabalar gösterilir ve Aydın, yeni kent planı doğrultusunda yeniden inşa edilmeye başlanır. Kentte az sayıdaki nüfus için dahi barınacak sağlam yapı bulunmaması temel sorunlardan biridir ve giderek artan nüfusun barınması için yeni konutlar inşa edilmeye başlanır. Bu kapsamda, çalışma 1923 ile 1950 arasında Aydın'da inşa edilen, günümüze ulaşan ve bugün kültür varlığı olarak tescil edilen konutları mimari özellikleri ile tanımlamayı, değer, potansiyelleri, sorunları ile değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma 1923'den 1950'lere kadar Aydın'daki konut mimarisine ilişkin kapsamlı bir bakış sunarak, son yıllarda oldukça tartışılan Cumhuriyet Dönemi mirasına ilişkin tespit ve tescil sorunlarını Aydın konutları üzerinden örnekleyecektir. Ayrıca, 1923 ile 1950 arası Aydın'da inşa edilen ve günümüze ulaşan konutların, hem yeni kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni yüzünü temsil eden, hem de halkın geleceksel yaşamını devam ettirebileceği nitelikte mimari özellikler gösterdiğini ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

At the end of the 19th century, Aydın was both a sanjak center and an important commercial center. It was connected to İzmir via Anatolia's first railway line and was the commercial center through which the produce of central Anatolia was transferred to the port of İzmir. During the War of Independence, most of Aydın's structures were destroyed and the center left almost entirely abandoned. After the foundation of the Turkish Republic, many efforts were made to rebuild and revitalize the settlement according to a new city plan. In the years following the war, as residential numbers increased, new housing was built as required. In this context, the current study aimed to define the architectural characteristics, value, potential and preservation problems of those registered residential buildings built between 1923 and 1950 in the city. The study presents a comprehensive look at the architectural characteristics of residential buildings in Aydın, and reveals how difficulties in identifying and registering architectural products of the Turkish Republican period is exemplified in the case of the city's residential buildings. The study also shows that the architectural characteristics of residential buildings constructed between 1923 and 1950 represent both the new face of the Turkish Republic and the traditional living styles of the people of Aydın.

Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Aydın.
Department of History of Art, Faculty of Art and Science, Adnan Menderes University, Aydın, Turkey.

Başvuru tarihi: 19 Kasım 2013 (Article arrival date: November 19, 2013) - Kabul tarihi: 20 Kasım 2014 (Accepted for publication: November 20, 2014)

İletişim (Correspondence): Gökçe ŞİMŞEK. **e-posta (e-mail):** gokcesk@hotmail.com

© 2015 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2015 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

XX. yy başlarında Aydın, İzmir'e bağlı sancak merkezi olarak iç bölgelerden gelen ticari ürünlerin İzmir limanına aktarıldığı ve müslüman, hıristiyan, yahudi toplulukların birlikte yaşadığı önemli bir merkezdir.¹ Kurtuluş Savaşı sırasında, yerleşimin yapı stoğunun büyük kısmı yıkılır ve nüfusunda büyük kayıplar olur. Savaş sonrasında (1922), Büyük Millet Meclisi'nin Batı Anadolu'daki sancakların harita ve planlarının düzenlenmesi için aldığı karar (Cengizkan, 2004, 78-9) Aydın için de geçerlidir. Bu durum, hasar gören bu yerleşmelerin çağdaş ve modern bir yapıya kavuşturulması açısından bir fırsat olarak görülmektedir. (Cengizkan, 2004, 78-9) Bu karar ve görüşler ışığında, savaşta neredeyse tamamen yıkılan Aydın'ın yeniden planlanması ve yapılaşması gündemdedir. Özellikle, az sayıdaki nüfusun dahi başını sokacağı barınağın olmaması kentteki en büyük sorunlardandır. Hazırlanan yeni kent planı baz alınarak, yeni konutlar inşa edilir ve kent, zamanla büyür.

Yukarıda belirtilen kapsamda bu çalışma, Aydın'da Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilen ve bugün kültür mirası olarak tescil edilen konutları mimari özellikleri ve değerleri açısından tanımlamayı ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle, kent merkezinde Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1950'ye kadar inşa edilen konutlar üzerine odaklanmaktadır. Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, 1923'den başlayarak Aydın'ın fiziksel, sosyal ve ekonomik yapısının genel bir resmi çizilmektedir. İkinci bölümde, 1923-1950 arasında inşa edilen konutlar, Cumhuriyet'in konut üzerinden sunduğu yeni yaşam biçimini anlamak amacıyla plan, cephe, yapısal özellikleri ve mobilya kullanımı ile tanımlanmaktadır. Üçüncü bölümde ise konutlar; değerleri ve potansiyelleri baz alınarak değerlendirilmektedir. Araştırma, konutların (%71) yerinde incelenmesine, belgelenmesine ve az sayıdaki kullanıcı (%15) ile yapılan görüşmeye dayanmaktadır. Konutlar, eskiz çizimi, fotoğraf ve notlarla belgelenmiştir.

1923-1950 Arasında Aydın

Kurtuluş Savaşı'nda Aydın kentinin büyük bir kısmı yanmış ve yıkılmıştır. Savaş sonrasında ise, kentteki yapıların büyük çoğunluğu enkaz halinde ve kullanılmayacak durumdadır. Cihanoğlu Külliyesi, Nasuh Paşa Külliyesi, Ramazan Paşa Cami, Bey Cami ile bazı hamam, çeşme ve sebil gibi az sayıdaki anıtsal yapı kısmen ayakta, ancak harap durumdadır. Yukarıda bahsi geçen

Büyük Millet Meclisi'nde alınan karar doğrultusunda, Aydın Belediyesi 1923'de kenti yıkıntılardan temizlemek ve yeniden düzenlemek için hali hazır haritaları ve imar planını yaptırmaya başlar. Belediye'nin o dönemde yaptığı çalışmalar sonucunda, Aydın'da 'Yangın haritaları' olarak bilinen ve kentin Osmanlı Dönemi fiziksel yapısına ilişkin çok değerli veriler sunan hali hazır haritalar hazırlanır. Bu haritalara² göre, savaş öncesinde dar, dolambaçlı sokaklar ve çıkmazlardan oluşan kente, savaş sonrasında birkaç rençper damından başka bir şey kalmamıştır.³ Bu dönemde, kentteki en büyük ve ivedilikle çözülmesi gereken sorunlardan biri, kent sakinlerinin barınacakları konutların eksikliğidir.

Bu sorun, Büyük Millet Meclisi'nde tartışılmakta ve Batı Anadolu'daki, savaşta tahrip olan yerleşmelerde harita ve planların çizimi yapılmadan vatandaşın evini yeniden yapmasının eski kent dokusunun yeniden yaratılması sonucunu doğuracağı belirtilmektedir.⁴ Ayrıca, ülkenin geneli için geçerli olan hem büyük nüfus kayıplarından kalan, hem de ülkeden göçen Rum, İtalyan, Ermeni gibi grupların bıraktığı meskenlerin konut gereksinimini karşılaması⁵ Aydın'da söz konusu değildir. Bu bağlamda, ülke genelinde eski kent dokusunun yeniden oluşmaması için geçici konut çözümleri⁶ uygulanırken, Aydın'da imar planı yapılanaya kadar kent sakinleri için barakalar hazırlanır. Aydın'ın bu dönemde baraka şehir olduğu⁷ vurgulanmaktadır. Aydın yerleşim merkezinde kurulan bu geçici barınaklar, belediye başkanı Fuat Şahin Erilaçın tarafından hazırlatılan kent planına⁸ göre kentin yeniden inşası başlayınca kadar kullanılır.

Yeni kent planı, mevcut yerleşim sınırları içinde yanmış, yıkılmış yapılardan boşalan alanları da kapsayacak şekilde hazırlanır. Yeni plana göre kent, birbirini dik kesen sokaklar sisteminden oluşmakta ve biri doğu-batı doğrultusunda (Gazi Paşa Caddesi), diğeri ise kuzey-güney doğrultusunda (Hükümet Caddesi) uzanan birbirini dik kesen iki yeni aksla bölünmektedir. Gazi Paşa Caddesi, kenti doğu-batı doğrultusunda ikiye bölmekte ve eski İzmir yoluna paralel uzanmaktadır. Cadde'nin, batı kısmında⁹ Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni eğitim sistemi-

¹ Şimşek, Aydın'ın 20. yüzyıldaki durumu, fiziksel, sosyal ve kültürel yapısına ilişkin ayrıntılı bilgi verdiği makalesinde, kentteki farklı toplulukların yaşamlarını ayrıntılı olarak betimlemektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Şimşek, 2011, "Defining the Urban Environment of Aydın in the 20th century through the memoirs of Zeki Mesud Alsan", METU JFA, Sayı 28:2, s. 81-103.

² Şimşek, belirtilen makalesinde, savaş öncesindeki Aydın kent planını kısmen vermektedir. Aydın'ın 19. yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başlarındaki kentsel yapısı, sokakları, yapıları ve kent yaşamına ilişkin detaylı bilgi için adı geçen makaleye bakınız.

³ ANT, 29 Teşrinievvel 1933.

⁴ Cumhuriyet'in 15. Yılında Aydın, 1938, s.29.

⁵ Savaş öncesinde, Gazi Mustafa Kemal İlkokulu'nun bulunduğu bölgede konutların olduğu ve bu bölgenin doğusunda, Resim 1'de görüldüğü gibi anıtsal yapıların yoğunlukta olduğu ticari bölge yer almaktaydı.

⁶ Ülke genelinde geçici konut çözümlerinin uygulandığı bilinmektedir. (Cengizkan, 2003)

⁷ ANT, 29 Teşrinievvel 1933.

⁸ İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey ve arkadaşlarının Meclis'e sunduğu öneride bu konu gündeme getirilir. (Cengizkan, 2004, s.78-9)

⁹ Aslanoğlu, 2001, s.34-40.



Şekil 1. Aydın'ın iki yeni caddesi; Gazi Paşa Caddesi (solda) ile ayakta kalan Osmanlı Dönemi yapılarından Nasuh Paşa Külliyesi ile batısındaki Gazi Mustafa Kemal İlkokulu ve Hükümet Caddesi (sağda) ile Ziraat Bankası (sol altta) ve Ramazan Paşa Cami (sağ üstte). (G. Şimşek Arşivi).

ni temsil eden Gazi Mustafa Kemal İlkokulu (1924) ve karşısına Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının yapıldığı meydan yer almaktadır (Şekil 1). Bugün o dönemden günümüze ulaşan bazı yapılardan, Cadde'nin gösterişli yapılarla donatıldığı anlaşılmaktadır. Hükümet Caddesi ise, güneydeki İstasyon Meydanı ile kuzeydeki Hükümet Konağı'nı birbirini bağlayan diğer önemli ana aksıdır. Birinci Ulusal Mimarlık üslubundaki Belediye Binası (1926), Aydın Palas (1920'ler) gibi kentin önemli yapıları bu cadde üzerindedir. Bu bağlamda, Gazi Paşa Caddesi ve Hükümet Caddesi'nin yeni kurulan Cumhuriyet'in çağdaş ve modern yüzünün temsil edildiği önemli güzergâhlar olarak kurgulandığı söylenebilir. Kentin kamusal ve ticari merkezi, bu akslar üzerinde özellikle İstasyon ile Hükümet Konağı arasına yerleştirilirken, konutlar, bu merkezin çevresinde bulunmaktadır.

Belirtilen merkezin çevresinde, 1925 yılında beş yüz ev ve üç yüz dükkanın inşası tamamlanır.¹⁰ Bununla birlikte, Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk on yılı içinde kaldırımlar, su hazneleri (35), çeşme ve su terazileri (294), memleket hastanesi inşa edilir. Adliye teşkilatı, emniyet memurluğu, çocuk bakım evi, sıtma mücadele teşkilatı ve elektrik fabrikası gibi bir çok kurum oluşturulur.¹¹ Bu dönemde kent şantiye görünümündedir ve yeniden yapılaşmaktadır. 1938'e kadar kent, spor sahası, parklar, sinemalar, mezbaha, meyve pazarı, süt çocuğu muayene ve müşavere evi, elektrik, sıhhi ve fenni içme suyu tesisatı, itfaiye, asri mezarlık, koruluk sahası gibi birçok yeni tesis ve yapılarla¹² donatılır. Bu yapılardan bazılarının ülkenin inşaat sektöründe tanınmış ünlü mimar ve mühendisler tarafından yapıldığının belirtilmesi gerekir. Örneğin, İstasyon Meydanı'na bakan Aydın Ziraat Bankası'nın (1929) ünlü mimar Mongeri tarafından tasarlandığı ve Milli Aydın Bankası'nın

(1931) inşasında ise giriş kapısının yanında belirtildiği üzere İzzet İrfan'ın katkılarının olduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede, Aydın'ın Cumhuriyet kenti olarak yeniden inşasında, yerel ve ulusal ölçekte çeşitli katkılar olduğu söylenebilir.

Bahsedilen fiziksel gelişime, yerel ve ulusal katkılara paralel olarak, kent nüfusu göçlerle birlikte kısa sürede artar. Nüfus, 1927'de 11,978'e ve 1940'da 17,735'e yükselir.¹³ Nüfustaki bu büyümeye paralel olarak, kentteki konut sayısında da artış meydana gelir. Savaş sonrasında inşa edilen konutların büyük kısmı, geleneksel konutun yorumlandığı örneklerdir.¹⁴ Bunun yanında, o dönemde ülkede 'kübik konut' olarak anılan ve modern yaklaşımın izlendiği konutların Aydın'da 1938 öncesinde inşa edildiği tespit edilmiştir. Dönemin modern yaklaşımıyla tasarlanan az sayıdaki bu konutlarda, yarım silindirik kütle parçası, yuvarlatılmış köşe gibi temel geometrik biçimlerin¹⁵ kullanıldığı öğeler ile teras çatıyı içeren sade cephelere rastlanmaktadır¹⁶ (Şekil 2). Bu konutlardan 'Bayındırılıkta modern mimariyi tercih ediyoruz'¹⁷ ifadesi ile övgüyle bahsedildiği görülmektedir.

1940'larda artan nüfusa paralel olarak kentte yeni konut ihtiyacı ortaya çıkar. Bu ihtiyacı karşılamak için, savaştan sonra henüz yerleşime açılmamış Tabakhane Mahallesi'nin doğusundaki bölgede (bugünkü Zafer Mahallesi ve savaş öncesi Rum Mahallesi) kooperatif evleri inşa edilir.¹⁸ Aynı dönemde, kooperatif evlerinin

¹⁰ Güneş, 2012, s.198.

¹² Cumhuriyet'in 15. Yılında Aydın, 1938, s.29-30.

¹¹ ANT, 29 Teşrinievvel 1933.

¹³ Aydın İl Yıllığı, 1967.

¹⁴ Bugün kültür mirası olarak tescille konu olan konut örneklerinin büyük kısmı geleneksel konutun yorumu olan ve avlu içinde inşa edilen konutlar olduğu belirtilmelidir. Bu konut tipinin çeşitlerini 1950'lere kadar izlemek mümkündür.

¹⁵ En yakın merkez İzmir'de benzer biçimsel özelliklere sahip konutların beton parapetli balkonlar,

köşe pencereleri, cephede sade ve temel geometrik biçimlerin ve yarım silindirik kütle parçalarının artikülasyonundan oluşmaktadır (Ballice, 2006).

¹⁶ Ancak, bu tür yapıların tescille konu olmadığını da belirtmek gerekir.

¹⁷ Cumhuriyet'in 15. Yılında Aydın, 1983, s.134.

¹⁸ Bayındır, Poyrazoğlu, 1966, s.58-9.



Şekil 2. Aydın'da modern yaklaşımın izlendiği günümüze ulaşan konutlar. (G. Şimşek Arşivi).

yakınına yapılan Yüzme Havuzu ve Kültür Park (1947)¹⁹ ile bu bölge, kent için hem önemli bir konut alanına, hem de rekreatif bir alana dönüşür. Bu imar faaliyetleriyle birlikte kent savaş öncesi sınırlarına ancak 1950'de ulaşmıştır.²⁰

Bu fiziksel büyümeyle birlikte Aydın'da, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kentlerde hedeflediği sosyal ve kültürel yaşamı oluşturmak için gerekli çabalar Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren gösterilmiştir. Örneğin, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan Aydın Türk Ocağı ve İstasyon'un doğusuna inşa edilen Ocak binası Aydın'da sosyal ve kültürel yaşamın canlanması için bir fırsattır. Mühendis Selahattin Bey'in kütüphane, toplantı salonu, büfe ve bahçeyi²¹ içerecek şekilde tasarladığı Türk Ocağı Binası, kentlilerin sosyalleşmesine ve toplanmasına olanak sağlamaktadır. Türk Ocakları'nın kapatılması sonrasında 1932'de açılan Aydın Halkevi²² ile kentin sosyo-kültürel yaşamı canlanmaya devam eder ve Halkevi Binası, kent sakinlerinin bulunduğu bir merkeze dönüşür.²³ Zaman içinde inşa edilen sinema,

park, spor sahası gibi kentsel alanlar da kent sakinlerinin sosyal ve kültürel yaşamının önemli bir parçası haline gelir. Aydın'da Cumhuriyet'in hedeflediği yeni sosyal ve kültürel yaşam, ilk onbeş yılda hazırlanan alt-yapı tesisleri ve takip eden yıllarda inşa edilen yüzme havuzu ve kültür park gibi tesislerle gerçekleştirilir ve zenginleştirilir.

Bahsedilen gelişmelerin yanında, Osmanlı Dönemi'nde temel gelir kaynağı tarım olan kentliler için Cumhuriyet'in ilk yıllarında da başlıca gelir kaynağı tarımdır. 1927'de Aydın nüfusunun yarıdan fazlası (%54) tarıma dayalı çalışırken, nüfusun az bir kısmı (%6) dokuma sanayi ve makine imalat sanayisinde (%8) istihdam edilmektedir.²⁴ Tarım ürünlerinden zeytin, pamuk, incir ve tütün başlıca gelir kaynaklarıdır. Tarım gelirlerinin yanında, 1925-26 Devlet Salnamesi'ne göre Aydın'da özellikle zeytinyağı, pamuk ve un üzerine üretim yapan on altı (16) fabrika olduğu ve yeni dokuz fabrikanın inşa edilmekte olduğu belirtilmiştir.²⁵ 1927 ise Aydın'da en gelişmiş sektörlerden ilk sıralarda tarım ve hayvancılık ürünleri sanayi, dokuma sanayi, ağaç ürünleri sanayi, bina inşaat sanayi yer almaktadır.²⁶ Ayrıca, 1935'te İzmir-Aydın Demiryolu'nun satın alınması ve millileştirilmesi,²⁷ kentinin temel gelir kaynağı ürünlerini kent dışına pazarlamasında büyük kolaylık sağlar. Bunun yanında, Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli sanayi yatırımlarından Nazilli Basma Fabrikası'nın²⁸

¹⁹ Yurt Ansiklopedisi, 1982, s.1007.

²⁰ Uğur, Aydın kentsel gelişimi üzerine hazırladığı makalesinde, kentin gelişim evrelerine ilişkin detaylı bilgi vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız Uğur, 2003, s.52.

²¹ Güneş, 2002, s.53.

²² Cumhuriyet'in 15. Yılında Aydın, s.156.

²³ Yerel gazetelerde, Aydın Halkevi'nin gerçekleştirdiği etkinliklere ve etkinlik haberlerine sıklıkla yer verilmektedir. Ayrıca, halkın etkinliklere katılımından

övgüyle söz edilmektedir. Dönemin yerel gazetelerindeki haberlerden, halkevi bünyesinde gerçekleştirilen toplantılar, geziler, tiyatro ve sinema gösterileri, balolar gibi çeşitli etkinlikler ile kent yaşamının hareketlendiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Halkevinin temsil kolunun 22 Nisan 1933'de kentin gözde meydanlarından birine bakan Park Sineması'nda 'Metem Piyesi'ni sunduğu ve halkın yoğun ilgiyle gerçekleştirdiği ifade edilmektedir (1933, 29 Teşrinievvel).

²⁴ Yurt Ansiklopedisi, 1982, s.1021.

²⁷ Yurt Ansiklopedisi, 1982, s.1007.

²⁵ Çelik, 1996, s.80.

²⁸ Yurt Ansiklopedisi, 1982, s.1030.

²⁶ Yurt Ansiklopedisi, 1982, s.1021.

kentte barınacak konutun kalmadığı ve kent sakinlerinin bir süre barakalarda yaşadıklarını tekrar vurgulamak gerekir. Yeni kent planı hazırlandıktan sonra, Belediye konut inşasına başlar ve bu sırada, tüm ülkede gündemde olan yeni binaların inşaatında çalışacak usta ve işçi sıkıntısı Aydın'da da yaşanmaktadır. Ülkede bu sıkıntının çözümü için yeni inşa edilecek yerleşimlerde çalışmak üzere, Türkiye içinden ve dışından usta ve işçiler getirildiği bilinmektedir. Hatta, sıkıntının giderilmesi için Selanik'ten inşaat ustalarının İzmir'e getirildikleri ve inşaat işlerinde çalıştırıldığı, yapı ustası yetiştirilmesi için İzmir, Ankara, İstanbul'da kurslar düzenlendiği, Aydın, Manisa ve Menteşe Vilayetleri'ne İstanbul Sanayi-i Nefise Mektebi mezunlarının kalfalık ve ustalık yapmak üzere gönderilmek istenmesi gibi farklı çözümlere³² rastlanmaktadır. Aydın kent merkezinde ise bu sıkıntının giderilmesinde Macar ustaların³³ katkısı olduğu ve bu ustaların, Aydın'da konutlar ve elektrik fabrikası (1935) gibi bazı yapıları inşa ettikleri bilinmektedir.

Macar ustaların Aydın'a geldiği yıl kesin olarak bilinmemekle birlikte, elektrik fabrikasını 1935 yılında inşa ettikleri düşünülürse, bu tarihin öncesinde ve sonrasında Aydın'da buldukları söylenebilir. Çalışmaya konu olan konutlarda ise en erken 1928 tarihine rastlanmaktadır. Örneğin, Çankaya Caddesi no.33'deki konutun giriş açıklığının üstünde '1928' tarihi görülmektedir.³⁴ Cuma Mahallesi'nde konumlanan bir diğer konutun giriş açıklığının üzerinde ise 1945 tarihi yer alır. Bugün izlenmemekle birlikte, bazı konut cephelerinde '1928' tarihinin bulunduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda, çalışmaya konu olan yapıları yaklaşık olarak 1928 ile 1950 arasına tarihlemek mümkün olmaktadır.

Belirtilen zaman aralığına tarihlenen Aydın kent merkezinde inşa edilen konutların mimari özelliklerinde bazı ortaklıklar saptanmıştır.³⁵ Bu ortaklıklar, yaşam birimi ve açık alan ilişkisinde, yaşam biriminin kütle, cephe, plan ve mekansal özelliklerinde ve mobilya kullanımında izlemek mümkündür.

Konutların genellikle avlulu yaşam birimlerinden oluştuğu ve yaşam biriminin, genellikle parselin sokağa

bakan kenarı/köşesi üzerine yerleştirildiği saptanmıştır. Yaşam birimi, yükseltilmiş giriş üzerine oturan tek ya da iki katlı prizmatik kütlede oluşmaktadır ve genellikle dar saçaklı, kırma ya da beşik çatı ile sonlanmaktadır. Yaşam birimlerinin kat yükseklikleri açısından genellikle sokl+1, bodrum+1, bodrum+zemin+1 ve zemin+1 olarak farklılaştıkları görülmektedir.

Konutların cephe özellikleri incelendiğinde, geleneksel cephe anlayışının yeniden yorumlandığı, basit ve bezeme öğeleri ile zenginleştirilmiş cepheler çoğunluktadır. Sadece bir konutun cephesinde dönemin modern eğilimlerini izleyebilmek mümkündür. Konutlardan bir kısmına hem yaşam birimi üzerindeki, hem de avlu duvarı üzerindeki girişten ulaşılırken, bir kısmının sadece yaşam birimi üzerinde bir girişi mevcuttur. Yükseltilen girişlerin genellikle konut cephelerine giriş nişi olarak yansıdığı görülmektedir. Yaşam birimi cephelerinde genellikle ana girişin ortada olduğu simetrik düzen hâkim iken, asimetrik cephe düzenine de sıklıkla rastlanmaktadır. Yüksek girişler, kat aralarının (bodrum-zemin kat ya da zemin-birinci kat) yatay silmelerle bölünmesi, hem cephe köşelerinin, hem de pencere açıklıkların üst, yan ve altında bezemelere yer verilmesi Aydın konut cephelerinin karakteristik özellikleridir.

Plan özelliklerine baktığımızda konutlar, genellikle duvarlarla çevrili bir avlu içinde konumlanan yaşam birimi, bu birime bitişik ıslak hacim (banyo/mutfak) külesi ve kimi zaman bunlara bitişik, kimi zamansa ayrı bir tuvalet külesinden oluşmaktadır (Şekil 4). Ayrıca, yaşam birimini tamamlayan avlularda genellikle bir tuvalet ağacının ve/veya meyve ağacının olması oldukça yaygındır. Yaşam birimi içindeki katların plan özelliklerinin aynı olduğu ve katlar arası (sokl ile zemin kat/zemin kat ile birinci kat/birinci kat ile ikinci kat) dolaşımın sofa içine ya da sofaya bitişik yerleştirilen bir merdivenle sağlandığı saptanmıştır. Erken dönem konutlarında yaygın olarak görülen özelleşmemiş mekânların varlığı,³⁶ Aydın konutlarının karakteristik özelliğidir. Mutfak ve tuvalet mekânlarına yaşam birimi içinde yer verilmediği ve bu ıslak hacimlerin yaşam birimine bir koridor ya da mekanla bağlandığı tespit edilmiştir. Mutfaklarda ocak ve dökme tezgaha rastlanmakta iken, akarsuyun girdiği ve özelleşmiş ısıtma tertibatının (döşeme altından ısıtılan vd.) olduğu banyoların mevcut olduğu görülmektedir. Örneğin, Aydın'da Hükümet Konağı yakınlarında Veysi Paşa Mahallesi'nde yer alan iki katlı hanenin satılık ilanında mutfakta ve banyoda su tesisatının mevcut olduğu '... altı odalı, mutfak, kiler, hamam, alt kısmı beton ve su tertibatı mutfak, hamam, bahçe, helasında ayrı tertibatı havi 236 metre arsa...'³⁷

³² Cengizkan, 2004, s.68.

³³ Macar ustalar tarafından inşa edilen konutlardan birinin sahibi Mehmet Salcioğlu ile yapılan görüşmede belirtmiştir.

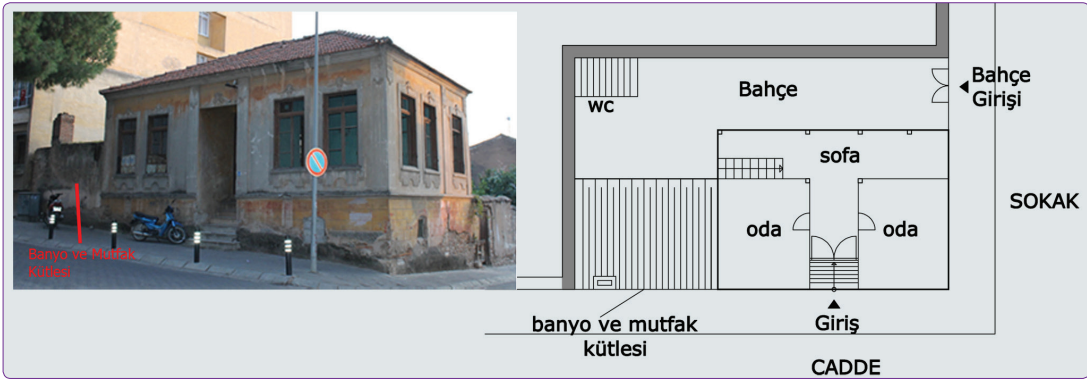
³⁴ Bugün var olmayan Aydın Hasan Efendi Mahallesi'nde Mimar Kemalettin Sokak'ta Milli Aydın Banka binasının batsındaki konutun 1928 yılında tamamlandığı (Özkan, 2003) belirtilmelidir.

³⁵ Aydın'da tescil edilmiş konutların geleneksel konut özelliklerini yansıttıkları belirtilmelidir.

O dönemde kent merkezinde özgün 'çağdaş' ya da 'modern' ifadeleriyle tanımlanan ve uluslararası üslubun özelliklerini gösteren konutlar inşa edilmesine rağmen, bunların tescile konu olmadığını söylemek gereklidir. Bu yapılardan biri, dikdörtgen ana kütleyle eklenmiş silindirik kütlede oluşmakta ve bu yapıdan Cumhuriyet'in kuruluşunun 15. Yılında övgüyle 'Bayındırlıkta modern mimariyi tercih ediyoruz' (1938, 29-30) ifadesiyle bahsedilmektedir.

³⁶ Batur, 2007, s.87.

³⁷ ANT, 1 Ağustos 1933.



Şekil 4. Erken dönem konutlarında yaşam birimi-ıslak hacim kütleli-avlu ilişkisi şeması ve örnek bir konut.

sözleriyle belirtilmektedir. Mutfakların, genellikle avluya doğrudan bağlantılı ve banyoların ise, yaşam birimine doğrudan bağlanan küçük birimlerden oluştuğu görülmektedir. Zaman içinde mutfak ve banyonun konutun içine girdiği örnekler de rastlanmaktadır. Bunun yanında, erken Cumhuriyet Dönemi konutlarının büyük çoğunluğunda tuvaletler, hem yaşam biriminden hem de ıslak hacimlerin bulunduğu kütlede uzak avluda bir köşeye yerleştirilmiştir. Az sayıdaki örnekte, tuvalet külesinin yaşam birimine yaklaştığı ve bitişik hale geldiği saptanmıştır. Kırsal kesimden göç edenlerin yerleştiği Cuma Mahallesi ve Orta Mahalle'de yer alan 1940'lara tarihlenen kimi konutlarda ise banyonun yaşam biriminin içine girdiği³⁸ ve sofanın bir kısmının 'salon' olarak adlandırıldığı ve kullanıldığı tespit edilmiştir.

Belirtilen plan ve mekânsal özelliklerin yanında Aydın'daki konutlarda, Cumhuriyet'in kurguladığı yaşam biçiminin bir ögesi olarak mobilya kullanımına 1930'lerden itibaren rastlanmaktadır. Yerel gazete ilanlarında, 1930'larda Aydın'da İstanbul Marangozhanesi ve Hüseyin Avni Mobilya İmalathanesi gibi mobilya üretimi ve satışı yapan işyerlerine rastlanmaktadır. Örneğin, ilanlardan birinde İstanbul Marangozhanesi'nde '...en son moda ve gübük mobilye işlerini ehven fiyatlarla...' yapıldığı³⁹ ilan edilmekte iken, bir diğerinde '... her türlü koltuk, sandalye, aynalı dolaplar, komidenler, yazıhanelerin uygun fiyata imal edildiği'⁴⁰ açıklanır. Konutların ilk sahipleri ve bazı kullanıcılarının yakınlarıyla yapılan görüşmelerde, konutlarda mobilya kullanımına rastlanıldığı ve buna özel bir değer verildiği belirtilir. Özellikle, gündelik yaşam dışında konukların gelmesi vb. gibi özel durumlarda mobilyaların bulunduğu mekanın kullanıldığı açıklanmaktadır. Örneğin, Fevzi Paşa Caddesi no.20'deki konut sahibi, mobilyaların bulunduğu meka-

nı her zaman kullanmadıklarını ve bu mekânın, sadece misafirlerle birlikte kullanıldığını ve özel olduğunu ifade eder. Yemek masasının olduğu mekanın bir duvarında ocak olduğunu, mutfakta pişirilen yemeğin bu ocak üzerinde sıcak kalmasının sağlandığını ve buradan servis yapıldığını açıklar. Aynı konutta alaturka hela taşının bulunduğu ve bu tuvaletin sadece evin reisi tarafından kullanıldığı vurgulanır.⁴¹ Bu veriler ışığında, 1930'larda Aydın'daki konutlarda mobilya kullanımının yaygınlaşmaya başladığı ve mobilyalara konut içinde özel bir yer verilerek önemsendiği anlaşılmaktadır.

Cephe Özellikleri

Aydın konutlarının genellikle iki ana cephesi mevcuttur. Bu cephelerden biri, cadde ya da sokak üzerinde konumlanan yaşam biriminin giriş cephesi, bir diğeri ise, avlu cephesidir. Konutun köşe parselde konumlandığı durumda, belirtilen iki cepheye bir de yan cephe eklenmektedir. Aydın sokaklarında dolaşırken, konutların yaşam birimi cephesi/leri (giriş cephesi ve/veya yan cephe) ve bu cephelerden birine bitişik ıslak hacim (mutfak/banyo/wc) külesinin genellikle dışarıya kapalı cephesi, çatısı ve mutfak bacası izlenmektedir. Kimi durumlarda ise 1.50-2.00 m yüksekliğindeki sıvalı ve boyalı avlu duvarı izlenmektedir.

Aydın konutlarının cephelerinde, yükseltilmiş giriş, katlararası (zemin kat ile sokak ya da bodrum kat arası ya da cephe bitimi ile çatı birleşimi arasında) ve saçak altında yer alan yatay siltmeler, cephe köşeleri, pencere ve giriş açıklığı çevrelerine yerleştirilmiş bezemeler karakteristik öğelerdir. Cephelerde en dikkat çekici mimari öğeler, pencereleri çevreleyen ve cephe köşelerinde izlenen revivalist üsluptaki süslemelerdir. Bahsedilen özelliklerin yanında, kimi yapıların giriş cephelerinin alınlık ve/veya çıkmalarla vurgulandığı ve az sayıdaki konutta, pencerelerde ahşap kepenk kul-

³⁸ Bugün tescil edilmemiş konutların bazılarında mutfak ve banyonun yapının içine girdiği örnekler mevcuttur.

³⁹ ANT, 29 Eylül 1932.

⁴⁰ ANT, 29 Teşrinievvel 1933.

⁴¹ Konutu yaptrın ailenin torunu Nur Şahinci'yle yapılan görüşmelerde bu bilgiler aktarılmıştır.

lanımı görülmektedir. Ayrıca, konutlarda ender olarak cihannümayaya rastlanmaktadır.

Cephe düzenlemeleri açısından Aydın'daki konutlar iki gruba ayrılmıştır: (1) zemin kat cephesi ticaret, birinci kat cephesi barınma amacıyla düzenlenen konutlar ve (2) tüm cephenin barınma amacıyla düzenlendiği konutlar. Birinci grup konutlar, genellikle Gazi Caddesi, Hükümet Caddesi gibi ana akslar üzerinde konumlanmaktadır. Zemin katın ticaret olarak kullanımı ve bu kullanıma uygun cephe düzenlemeleri görülmektedir. Bu tür konutlar köşe parsellerde konumlanıyor ise, yaşam birimine girişin yan cepheye yerleştirildiği, ara parsellerde ise girişin cephenin bir kenarına yerleştirildiği saptanmıştır. Önemli akslar üzerinde konumlanan bu konutların, ikinci kat cephelerinin genellikle simetrik olduğu izlenmektedir. Örneğin, Gazi Caddesi'nin batı kısmının kuzey kolu üzerinde konumlanan konut cephelerinde, kimi zaman üçgen alınlıklı bir çıkma, kimi zaman dairesel bir alınlık veya cihannüma benzeri öğelere rastlanmaktadır. Ayrıca, Gazi Caddesi ve Hükümet Caddesi gibi önemli akslar üzerinde hem simetrik ve belirtilen mimari öğelerle zenginleştirilmiş cephe düzenlerini, hem de mütevazı ölçekte, sade konut cephelerini izlemek mümkündür.

İkinci grup konutlarda, giriş cephelerinde simetrik ve asimetric düzenlemeler görülmektedir. Yukarıda belirtilen kat düzenlemelerinin (sokl+1, bodrum+1,

bodrum+zemin+1 ve zemin+1) her birinde simetrik cephe düzenine rastlanmaktadır. Sokl+1 ve bodrum+1 düzenlemeye sahip konut cephelerinde, yükseltilmiş girişler cephenin ortasındadır ve giriş katı ile alt kat arası yatay silme ile bölünmüştür. Girişin her iki yanında bir ya da iki pencere yer almaktadır. Zemin+1 durumunda ise, zemin katta ortaya yerleştirilen girişin birinci katta bir çıkma ya da çatıda bir alınlık ile vurgulandığı ve simetrisinin pekiştirildiği saptanmıştır. Bodrum+zemin+1 konutlarda, birinci katın ortasına yerleştirilen sofanın kimi zaman bir çıkma, balkon ya da büyük bir açıklık olarak cepheye yansıdığı tespit edilmiştir. Bu yapıların bazı erken örneklerinde ahşap çıkmalar ve dökme demirden konsollar görülmektedir. 1930'ların ikinci yarısına tarihlenen simetrik cephe düzenine sahip tek örnekte, birinci katta ortaya parapetli bir çıkmanın (çıkmanın alt kısmının duvar örülerek inşa edildiği) yerleştirildiği saptanmıştır. Aynı cephede, belirtilen çıkmanın her iki yanında ahşap kepenkli birer yatay dikdörtgen pencere mevcuttur (Şekil 5).

Asimetric cephe düzenlemesinde, genellikle cephenin bir kısmına yükseltilmiş giriş ve cephenin diğer kısmına, pencereler yerleştirilmiştir. Bu konut cephelerinde genellikle aynı biçimsel özellikler gösteren pencereler bulunmakta iken, sadece birinde giriş üstüne balkonun yerleştirildiği izlenmektedir. Belirtilen asimetric cephelerin yanında, Birinci Ulusal Mimarlık Üslubu'nun izlendiği asimetric cephe düzenine sahip



Şekil 5. Simetrik cephe düzeni sergileyen konut örnekleri.



Şekil 6. Asimetrik cephe düzeni sergileyen konut örnekleri. (G. Şimşek Arşivi).

bir konutta cephede sivri kemerli pencere düzeni ve köşe dönen bir balkona rastlanmaktadır. Sözelimi, entin ana akslarından Hükümet Caddesi üzerinde konumlanan bir konut, cephe düzenlemesi ile oldukça gösterişli bir görünüm sergilemektedir (Şekil 6).

Konut cephelerinde köşe düzenlemesine sık olarak rastlanmamıştır. Köşe düzenlemesinin görüldüğü bir örnek, sokl+zemin kat düzenindedir. Burada, köşede sütunlu giriş mekanı ile yanlarda pencerelerden oluşan cephe düzeni izlenmektedir. Diğer örneklerden biri, zemin+1+cihannüma düzenlemesindedir. Burada, zemin kattaki dükkan girişi, birinci kat cephesi ve ikinci kattaki beşik çatılı cihannüma köşeye yönelmektedir (Şekil 7).

Aydın'da bugün kültür mirası olarak tescil edilen konutların giriş cephe düzenlemeleri incelendiğinde, cephelerin genel yapısında 1950'lere kadar çok fazla değişim olmadığı görülmektedir. Zaman içinde cephelerdeki bazı mimari öğelerde değişimler saptanmıştır. Bu değişimleri, özellikle pencere formlarında, pencere açıklıklarının çevresine ve cephe köşelerine yerleştirilen bezemelerin niteliğinde izlemek mümkündür. Erken dönem konut cephelerinde izlenen düşey pencere açıklıklarının yerini zaman içinde kare ve yatay dikdörtgen formlu pencereler almaktadır. Bezemeler ise, sadeleşmekte ve yalınlaşmaktadır. Bugün tescilli konutların cephelerinin benzer nitelikler gösterdiklerini söylemek mümkündür. Bu benzerliklerin yanında,

özellikle Macar ustalar tarafından inşa edilen konutlarda, dik ve beşik çatı düzenlemeleri, geniş saçaklar ve çatıda ahşap elemanlar dikkat çeker.

Plan Özellikleri

Konutların, genellikle sokak üzerine yerleştirilmiş yaşam birimi ve arkasında yer alan avlulardan oluştuğu tekrar vurgulanmalıdır. Zemin kata yükseltilmiş girişte yer alan ana giriş kapısından ulaşılmaktadır. Genellikle, yaşam birimi zemin katında ya da sokkdan, avluya ve avluda bulunan banyo, mutfak, tuvalet gibi ıslak hacimlerin bulunduğu kütleyle bağlanılmakta ve bu bağlantı genellikle, kimi zaman doğrudan, kimi zaman bir koridorla ya da bir mekanla sağlanmaktadır. Yaşam birimlerinde çoğunlukla her katta aynı plan şeması izlenmektedir. Genellikle basamaklarla ulaşılan giriş kapısının normal oda büyüklüğünden biraz daha dar bir ortak mekana (kimi zaman giriş mekanı, kimi zaman sofa) açılması, çevrede odaların yer alması ve merdivenin bu ortak mekana bitişik ya da içinde konumlanması zemin kat planlarının karakteristik özelliğidir. Sofa,⁴² yaşam biriminin kat düzenlemesiyle ilişkili olarak farklı

⁴² Aydın'daki konut ilanlarında 'sofa' ifadesine yer verildiğine rastlanmıştır. Örneğin, on üç dönüm içinde zeytin, bağ, badem, nar ağaçlarının olduğu bahçe içinde '... bir bab kulede iki kattan ibaret üç oda, bir kiler ve bir sofa ve kurbunda içilir suyu bulunan örülü bir kuyusu ile ...' bir konuttan bahsedilir. (20 Eylül 1932) Bu bağlamda, yazıda gelenekselin yorumladığı bu konutlardaki ortak mekânı anlatmak amacıyla 'sofa' terimi kullanılmaktadır.



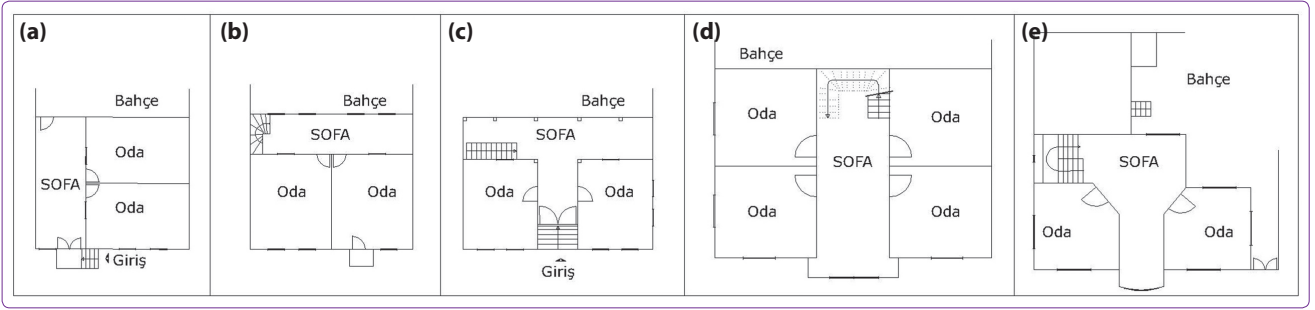
Şekil 7. Cephe köşe düzenlemesinin izlendiği konut örnekleri. (G. Şimşek Arşivi).

katlarda olabilmektedir. Örneğin, sokl+1 yapılar, sofanın zemin katta olması, zemin+1 yapılar üst katta olması söz konusudur. Odalarda, yatak odası, oturma odası gibi bir ayırma ve özelleşmeye rastlanmamaktadır. Bu genel plan özelliklerinin yanında konutlar, plan şemalarına göre başlıca beş grupta incelenmiştir: (1) yan sofalı konutlar, (2) dış sofalı konutlar, (3) 'T' sofalı konutlar, (4) orta sofalı konutlar ve (5) merkezi sofalı (Şekil 8).

Birinci grup konutlarda, yaşam birimi ana giriş cephesine dik olarak ikiye bölünmektedir. Bu bölümlerden birinde, sofaya yer verilmekte, diğerinde ise, sofaya açılan iki oda tespit edilmiştir. Yan sofa'lı olarak tanımlanabilecek bu plan tipi, hem bodrum+zemin, hem de bodrum+zemin+1 konutlarda görülmektedir. Ayrıca, bu sofaların diğer sofalara göre daha geniş olduğu saptanmıştır. Bu plan tipindeki yapılar, asimetrik cephe düzenine sahiptir. Bu yapılara az rastlanmaktadır (Şekil 8a).

İkinci grup konutlarda, yaşama biriminde sofa avlu cephesine paralel olarak yerleştirilmiştir. Sofanın her iki yanında birer oda yer almakta ve bu odalar yapının sokak cephesini tanımlamaktadır. Sofanın avluya paralel uzanan kısmı yarı şeffaf mekân özelliği göstermektedir ve merdiven sofanın uçlarından birinde konumlanmaktadır. Aydın konutlarında bu tür sofalar pencerelerle kapatılmıştır ve geleneksel konutlarda

lanabilecek bu plan tipi, hem bodrum+zemin, hem de bodrum+zemin+1 konutlarda görülmektedir. Ayrıca, bu sofaların diğer sofalara göre daha geniş olduğu saptanmıştır. Bu plan tipindeki yapılar, asimetrik cephe düzenine sahiptir. Bu yapılara az rastlanmaktadır (Şekil 8a).



Şekil 8. Konut plan şemaları (a) yan sofalı plan, (b) kapalı dış sofalı plan, (c) 'T' sofalı, (d) orta sofalı plan, (e) merkezi sofalı plan.

olduğu gibi yarı-açık mekan niteliğinde değildir. Kimi konutlarda, sofanın kısa kolu üzerinde bir yüklük görülmektedir. Kimilerinde ise, kullanıcılar sofanın bir kenarında bir yüklüğün daha önce var olduğunu ifade eder. Bunun yanında, bazı kullanıcılar yüklüğün bir kısmının daha önce güsulhane olarak kullanıldığını belirtir. Bu plan tipi, Aydın konutlarında sıklıkla görülmektedir (Şekil 8b).

Üçüncü grup konutlarda, 'T' şeklinde bir sofa ile sofanın her iki yanında birer oda olduğu tespit edilmiştir. Bu şemada, 'T' şeklindeki sofanın bir kolu sokak cephesine dik olarak uzanmaktadır ve diğer kolu ise avluya paralel uzanmaktadır. Sofanın her köşesinde birer oda bulunmaktadır ve merdiven genellikle, avluya paralel uzanan sofanın bir köşesine yerleştirilmiştir. Bu plan türüne, zemin+1, bodrum+zemin, bodrum+zemin+1 katlı yapılarda rastlamak mümkündür. Bu plan türüne, erken döneme tarihlenen bodrum+zemin+1 kat düzenlemesine sahip yapılarda ve 1940'larda inşa edilen genellikle bodrum+1 kat yapılarda sıklıkla rastlanmaktadır. Bu plan şemasına Aydın konutlarında sıklıkla rastlanmaktadır (Resim 8c).

Dördüncü grupta sofa, yaşam birimini avluya dik olarak bölmekte ve ortada konumlanmaktadır. Sofanın her iki yanında odalar yer almaktadır. 'Orta sofalı' plan tipi olarak adlandırılabilir bu plan şemasının, her katta aynı şekilde tekrarladığı saptanmıştır. Orta sofanın her iki yanında genellikle ikişer oda yer alırken, merdivenin bazı durumlarda sofanın bir kenarına, bazı durumlarda ise odalardan birinin yanına yerleştirildiği görülmektedir. Bu tipteki konutların bir kaçında cihannüma rastlanmıştır. Cihannüma, pencerelerle dışarı açılan şeffaf küçük bir mekan niteliğindedir. Bu plan tipine bodrum+1 ve bodrum+zemin+1 konutlarda rastlanmaktadır (Şekil 8d).

Beşinci grupta, yaşam biriminin merkezinde sofa konumlanmakta ve çevresinde odalar yer almaktadır. Bu plan şemasında tek bir örneğe rastlanmaktadır. Bu örnekte, merkezi sofa, duvar örülerek oluşturulan parapetli bir çıkma (alt kısmı tuğla duvar, üst kısmı pencere)

ile dışarı taşmaktadır. Köşelere yerleştirilen odalar yatay dikdörtgen formu geniş pencerelerle dışarı açılmaktadır. Bununla birlikte, yapıda, mutfak ve banyonun yaşam biriminin içine yerleştirildiği ve tuvalet kütesinin, yaşam biriminin avlu cephesine yapılandırıldığı ve doğrudan içeriden ulaşıldığı vurgulanmalıdır. Belirtilen özellikleriyle bu konut, hem plan şeması, hem de mekansal özellikleriyle diğer konutlardan farklılaşmaktadır (Şekil 8e).

Yukarıda açıklanan plan tiplerinden orta sofalı, 'T' sofalı, merkezi sofalı plan tipleri yaşam biriminin cephesine genellikle simetrik düzen olarak, yan sofalı ve dış sofalı plan tipleri ise asimetrik cephe düzeni olarak yansımaktadır. Aydın'da kültür mirası olarak tescil edilen konutların, sokak/cadde üzerine yerleştirilmiş yaşam birimi, bu birime bitişik ıslak hacim kütesi ve avlu temel özellikleridir. Bununla birlikte, 1930'lardan sonra ıslak hacimlerin yaşam biriminin içine girdiği az sayıda örneğe özellikle Veysi Paşa Mahallesi ve Köprülü Mahallesi gibi üst sınıfın yaşadığı mahallelerde rastlanmaktadır. Diğer mahallelerde ise benzer gelişimin gerçekleşmediği söylenebilir. Özellikle, köyden göç edenlerin yerleştikleri Orta Mahalle ve Cuma Mahallesi'nde 1940'lardan sonra dahi geleneksel plan şemalarının yorumlanmaya devam edildiği saptanmıştır. Örneğin, Orta Mahalle'deki 1940'lara tarihlenen konutlarda mutfak ve tuvalet hacimlerinin yaşam birimine bitişik ve avluya yerleştirildiği izlenmektedir. Bazı mutfaklarda geleneksel ocakların yanında pompalı gaz ocaklarının kullanımına ve büyük dökme mozaik tezgahlara rastlanmaktadır. 1940'larda özellikle Orta Mahalle ve Cuma Mahallesi gibi kırsaldan kente göç edenlerin bulunduğu mahallelerde 'T' sofalı plan tipinin kullanıldığı ve sofanın bir kısmının 'salon' olarak adlandırıldığı tespit edilmiştir. Az sayıda konutta, özellikle 'T' sofalı plan tipinde, sofanın bir kısmının bölündüğü, bazı konutlarda ise ayrı yemek odalarının eklendiği saptanmıştır.

İncelenen konutlarda genellikle temeller, bodrum kat ve birinci kat, taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı kargir sistemle, birinci katın avluya bakan cephesi, ahşap karkas sistemle inşa edilmiştir. Kimi yapılarda,

zemin ve birinci katlarda harman tuğlası ile örülmüş duvarlar görülmektedir. Kat döşemesi ve merdivenler ahşaptır. Çatılar Marsilya tipi kiremitle kaplıdır. Erken dönem konutlarının çatılarının F.III ANTONINI-PISA markalı İtalyan ve arı amblemlili GUICHARD CARVIN CIE/MARSEILLE S-ANDRE FRANCE marka Fransız marsilya tipi kiremitle kaplandığı⁴³ belirtilir.

Aydın Cumhuriyet Dönemi konut mirası, yukarıda belirtilen mimari özellikleriyle genellikle homojenlik göstermektedir. Kentin farklı mahallelerindeki konutlar belirli plan şemalarını tekrarlamaktadır. Aydın'da inşa edilen Cumhuriyet'in ilk konutlarında, gelenekselin yorumlandığı, akar suyun olduğu banyo ve mutfak mekânlarının ayrı bir hacim olarak konuta eklenildiği görülmektedir. Böylelikle, bu konutların Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki konut ihtiyacının karşılanması için geleneksel yaşamı yansıtan planlarla, hem geleneklere bağlılığı ve yerel uygulamaları sürdüren, hem de çağdaş gereksinimleri karşılayacak biçimde tasarlandığı belirtilmelidir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, yükseltilmiş girişler, düşey dikdörtgen pencerelerden oluşan klasik konut cephelerine, cephe köşelerine, pencere çevreleri ve giriş açıklığının çevresine yerleştirilen bezemelerle gösterişli ve zengin bir görünüm kazandırıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, özellikle cephelere yerleştirilen alınlıklar, çıkmalar ve süslemeler ile gösterişli düzenlemeler yaratılarak, yeni kurulan Cumhuriyet'in görkemli ve gösterişli mimarisinin kurgulandığı anlaşılmaktadır. Döneme hakim olan 'çağdaş' ve 'modern' konut söylemlerinin Aydın'daki örneklerinden sadece bir konutun tescilli olması, Aydın'daki Cumhuriyet Dönemi konut mimarisindeki değişimi bütün olarak izlemeyi mümkün kılmamaktadır. Bu konutlar arasından Macar ustalar tarafından inşa edilenler ise, cephe, plan ve bezeme düzenlemeleri açısından diğerleri ile benzerlik göstermektedir. Bunun yanında, özellikle cephede dik çatı, ahşap çatı öğeleri gibi farklı mimari elemanların kullanımı, özenli işçilik ve gösterişli nitelikleri ile farklılaşmaktadırlar. Bu özellikleri ile Aydın konut repertuarının zenginleşmesine katkıda bulunmaktadırlar. Bununla birlikte, 1930'larda konutlarda mobilya kullanımına rastlanması, akarsu ve elektrik tesisatının girmesi, bu konutları zamanın çağdaş gereksinimlerine cevap verecek nitelikte düşünüldüğünü göstermektedir.

Değerlendirme

Yukarıda ayrıntılı olarak tanımlanan Aydın Cumhuriyet Dönemi konutları, hem yerel, hem ulusal ölçekte bazı değerler, potansiyeller taşımakta ve sorunlar içermektedir. Bu konutlar, yeni kurulan Türki-

ye Cumhuriyeti'nin savaş sonrasında yaşanamayacak haldeki kentleri yaşanır kılmak için gösterdiği çabaların bir belgesi ve kanıtıdır. Belirtilen konutların, yeni Cumhuriyet'in hedeflediği kent yaşamının ve gündelik hayatın yerelde yansması olduğu ve bu açıdan değerli oldukları belirtilmelidir. Halkın hem geleneksel yaşamını sürdürmesini sağlayacak, hem de akarsu, mobilya, elektrik gibi çağın gereklerinden faydalanabilmesini sağlayacak nitelikte inşa edilen bu konutların, Cumhuriyet'in ilk yıllarında halkın gündelik yaşamına gösterilen hassasiyetin belgesi olduğu vurgulanmalıdır. Bu kapsamda, konutlar tarihi ve belge değeri taşımaktadır.

Cumhuriyet'le yeniden kurgulanan kent dokusunun öğeleri olarak bu konutlar, mimari özellikleri ile içinde buldukları çevreye değer katarak kentsel mekana yaşamışlık ve anlam katarlar. Aydın kenti kültür mirasının bir parçası olarak, savaş sonrasında kentte ayakta kalan az sayıdaki Osmanlı Dönemi anıtsal yapıları ile kent tarihinin bir parçasını oluşturmaktadır. Konutlar, bu tarihsel sürecin bir parçası olarak değer taşımaktadırlar.

İncelenen konutlar, Cumhuriyet Dönemi'nde yerelin mimarlık anlayışını, estetik beğenilerini, yapı malzeme ve tekniğini yansıtmaktadır. Estetik, teknik özellikleri ve detayları ile Aydın'a özgün mimari ürünlerdir. Bu konutlar, Aydın'da farklı toplum kesimlerinde geleneksel yaşam tarzının ve yerelliğin 1950'lere kadar sürdüğünün kanıtlarıdır. Bugün, bir kısmı kullanılmayan bu konutların çağdaş toplum için kullanım değeri olduğu, gerek özgün işlevleriyle, gerekse farklı işlevlerle değerlendirilebileceği belirtilmelidir.

Belirtilen bu değerlerle birlikte, çalışmaya konu olan yapıların kültür mirası olarak tescil edildiği sürece baktığımızda, 1978'den başlayarak sırasıyla 1994, 1997, 2002 ve 2004 tarihlerinde tescil edildikleri saptanmıştır. Bu konutların büyük çoğunluğunun (%34) 1994'te, çoğunluğunun (%25) 2002'de, bir kısmının (%18) 1978'de, diğer bir kısmının (%16) 1997'de ve çok az bir kısmının (%2) 2004'te tescil edildiği tespit edilmiştir. 1978'de özellikle anıtsal nitelikteki büyük ölçekli ve gösterişli konutlara yoğunlaşan tescil işleminin, 1994 ve 1997'de 1978'ine benzer şekilde gösterişli, bezemeli konutları içerdiği görülmektedir. 2002 yılında ise 1940-50'lere tarihlenen mütevazı ölçekli ve geleneksel plan şemasına sahip konutları, 2004'te ise dönemin modernist anlayışını temsil eden bir konutu içerdiği saptanmıştır. Tescile konu olan bu konutların, Cumhuriyet Dönemi mimarlığı içinde sıklıkla ifade edilen 'çağdaş' ve 'modern' konut söylemlerini örneklemekte yeterli ol-

⁴³ Özkan, M.K., 2003, 31.

⁴⁴ Tescil işleri için bakınız: Aktakka, N. der. (2012) Aydın Kültür Envanteri I, Özyurt Matbaacılık, Ankara.

madığını söylemek mümkündür. Madran'ın ülke geneli için sözünü ettiği modernist yaklaşımların izlendiği konutların tescil edilme güçlüğünün (2009) Aydın'da da izlendiği vurgulanmalıdır. Ayrıca, tescil fişlerinin⁴⁴ bu yapılarla ilgili çok kısa bilgi verdiği ve tanımlamakta oldukça yetersiz olduğu belirtilmelidir.

Sonuç

Cumhuriyet Dönemi'nde ülke genelinde bahçeli evler, villalar, apartmanlar dönemin konut mimarisini oluştururken,⁴⁵ Aydın'da 1923-1950 arasında inşa edilen konutlar, genellikle geleneksel yaşam biçiminin yorumlandığı, bağımsız birimler içindeki 'avlulu ev'lerden ve az katlı apartmanlardan oluşmaktadır. Aydın'da bugün, Birinci Ulusal Mimarlık akımının izlerinin görülebildiği ve 1930'dan sonra ülke genelinde sıklıkla görülen modern eğilimlerin⁴⁶ hakim olduğu konutlara çok az rastlanmaktadır. Bu tür konutlardan bir kaçının tescil edildiği ve 1930 sonrası ortaya çıkan, işlevlerine göre biçimlendirilen ve boyutlandırılan mekanlardan oluşan konutların⁴⁷ ise tescil edilmediği belirtilmelidir. Belirtilen konutların yanında, modernist yaklaşımla tasarlanan, 'Küçük konut' olarak anılan konutlara geçişi gösteren ya da bunları temsil eden örneklerin tescil edilmemesi, bu konutların hızla yok olması, kent belleğinin aşınması ve kaybı açısından ciddi bir sorundur. Bu tür bir sorun, hem Cumhuriyet'le başlayan sosyal, kültürel yaşamdaki dönüşümün somut belgelerinin zaman içinde yitirilmesi, hem de tarihsel süreçte boşluklar ve kesintiler oluşması anlamına gelmektedir. Yazarın Aydın'da bulunduğu üç sene içinde konut yapılarının bir kısmının (en az üç konut) geride belge bırakmadan yok olması bu konutların koruma güçlüklerini göstermesi açısından değerlidir.

Bu konutları değerlendirdiğimizde, Kurtuluş Savaşı sırasında neredeyse tamamen yıkılan kentte barınma gereksinimlerini ivedilikle karşılamak için geleneksel yapı sistemleri ile inşa edilen yapılar olduğu vurgulanmalıdır. Plan şemaları ve sunduğu yaşam biçimi ile geleneksel yaşamı yansıtan bu konutlar, kütle özellikleri, plan şemaları, malzeme kullanımı ile oldukça sade ve mütevazı özellikler sergilemektedir. Belirtilen özellikleri ile Aydın konutları, genç Cumhuriyet'in kısıtlı ekonomik olanaklarına, mimar ve usta sıkıntısına rağmen Batı Anadolu'da savaşta harap olan kentlerin yeniden yaşanılabilir hale dönüşmesine gösterdiği titizliğin ifadesidir. Modern mimarlık ürünlerinden çok farklı gerekçelerle ortaya çıkan bu konutların geleneksel ve yerel mimari özelliklerini yansıttığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, son yıllarda ülke genelinde Cumhuriyet Dönemi mimari mirasına ilişkin çeşitli platformlarda dillendirilen, tartışılan koruma sorunları ve güçlüklerinin⁴⁸ benzerleriyle Aydın'da da karşılaşılmaktadır. Çoğu sadece yeterince donanımlı olmayan tescil fişleriyle belgelenen bu konutların kaybının, kentteki belirli bir dönemin yaşam biçiminin yok olması sonucunu doğurması kaçınılmazdır. Aynı zamanda, bir çoğu fiziksel ve yapısal açıdan kullanılmayacak durumda olan, onarım, bakım gibi koruma gereksinimlerini karşılayacak maddi olanakları olmayan kullanıcılar ve bilinçsiz kullanıcılarca kullanılan bu konutların zaman içinde kullanım değerini yitireceklerini öngörmek mümkündür. Bu çerçevede, Aydın kent belleğinin ve kent kimliğinin önemli bir kısmını oluşturan bu yapıların korunması için gerekli farkındalık ve bilincin her düzeyde geliştirilmesi gerekmektedir. Bu konutların korunması için gerekli teknik, parasal destek ve bilincin oluşması için yerelde, mülk sahiplerinden Belediye'ye kadar her ölçekte çabaların birlikte gösterilmesi zorunludur. Kullanım değerini sürdüremeyen konutların kent ölçeğinde geliştirilen proje alanları içinde değerlendirilerek kent yaşamına katılmaları sağlanmalıdır. Bununla birlikte, bugün tescilli olmayan ancak yapıldığı dönemin sosyal, kültürel, ekonomik yaşamının belgesi, tasarım anlayışının ürünü, az ya da ender örneği olması vd. özellikleri dolayısıyla tescile değer görülen (Madran, 2009) ve Aydın kentinin tarihsel sürecinin bir parçası olan modernist yaklaşımların izlendiği yapıların tescillenmesi ve envanterlerinin geliştirilmesi için gerekli çabaların ivedilikle gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

1. (1932) "Mobilye Meraklılarına", Ant 29 Eylül 1932.
2. (1933) "10 Yıl Cumhuriyet Bayramına Hürmet ve Minnetler", Ant 29 Teşrinievvel 1933.
3. (1933) "Satılık Hane", Ant 1 Ağustos 1933.
4. (1938) Cumhuriyet'in 15. Yılında Aydın, Ankara, C.H.P. Basımevi.
5. (1967) Aydın İl Yılı, İzmir, Ticaret Matbaacılık.
6. (1982) "Aydın", Yurt Ansiklopedisi, Cilt 2, s. 966-1096.
7. Aktakka, N. der. (2012) Aydın Kültür Envanteri I, Özyurt Matbaacılık, Ankara.
8. Aslanoğlu, İ. (2001) Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı (1923-38), Ankara, Bilge Kültür Sanat.
9. Batur, A. (2007). "Modern Olmak: Bir Cumhuriyet Mimarlığı Arayışı", Ed.: R. Holod, A. Evin, S. Özkan, (editörler) Modern Türk Mimarlığı, Ankara, TMMOB Mimarlar Odası, s.69-96.
10. Bayındır, H.H. ve Poyrazoğlu, H.F. (1966) Aydın Kenti, Aydın, Kolalı Matbaası.
11. Bozdoğan, S. (2008) Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür (İkinci Basım), İstanbul, Metis Yayınları.
12. Cengizkan, A. (2004) Mübadele Konut ve Yerleşimler, An-

⁴⁵ Kuyulu, 2001; Batur, 2007.

⁴⁸ Madran 2009; DOCOMOMO 2002.

⁴⁶ Bozdoğan, 2008, s.213-216.

⁴⁷ Batur, 2007.

- kara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve Arkadaş Yayıncılık.
13. Çelik, B. (1996) "Cumhuriyet Döneminde Aydın'ın Sosyo-Ekonomik, Kültürel Yapısı (1923-1950)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
14. Güneş, G. (2002) "Aydın Türk Ocağı (1923-1931)", Türk Yurdu, Sayı 22, s. 51-6.
15. Güneş, G. (2012) Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Aydın, Yaylalı ve diğerleri (editörler) Aydın İl Tarihi, Ankara, Özyurt Matbaacılık, s. 195-228.
16. Madran, E. ve Ergut, E.A. (2009) Cumhuriyet Dönemi Mimari Mirasının Korunması, Ankara, Mimarlar Odası Yayınları.
17. Özkan, K.M. (2003) "Atatürk ve Aydın", Aydın Kültür Sanat Dergisi, Sayı 23, s. 27-32.
18. Salcıoğlu, M. (görüşme, Mart 17 2013)
19. Şahinci, N. (görüşme, Mart 10, 2013)
20. Şimşek, G. (2011) "Defining the Urban Environment of Aydın in the 20th century Through the Memoirs of Zeki Mesud Alsan", Middle East Technical University Journal of Faculty of Architecture, Sayı 28:2, s. 81-103.
21. Uğur, A. (2003) "Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri, Coğrafi Bilimler Dergisi, Sayı 2, s. 41-62.
22. <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/556/8335.pdf> [Erişim Tarihi 20 Nisan 2013]

Anahtar sözcükler: Cumhuriyet Dönemi konutları; Cumhuriyet Dönemi Mimari Mirası; Cumhuriyet Dönemi Mimari Mirası'nın korunması.

Key words: Residential Buildings of Turkish Republican Period; Architectural Heritage of Turkish Republican Period; Preservation of Turkish Republican Architectural Heritage.